

Први светски рат и свакодневица грађана у прози Исидоре Секулић и Ребеке Вест¹

Рад обрађује збирку приповедака *Из прошлости* Исидоре Секулић и роман *Повратак ратника* Ребеке Вест у покушају да осветли њихов прозни ангажман на описивању свакодневице грађана током Првог светског рата. Као жене које не узимају активно учешће у борбама, обе ауторке проводе рат у позадини и посматрају перцепцију овог догађаја код разних друштвених група. Најзад, обе се усредсређују на изузетне јунаке који расту у представнике целе генерације, тако спајајући индивидуално и колективно. Приповетке Исидоре Секулић тематизују живот војвођанских Срба и њихову транзицију од опресије до ослобођења током ратних година, чиме збирка *Из прошлости* постаје битан део не само њеног књижевног ангажмана, већ и корпуса српске прозе која говори о овом рату. Са друге стране, роман Ребеке Вест анализира женско искуство рата и свакодневни живот далеко од фронта, али и уводи тему психолошке трауме као последице рата и психоанализе као начина разрешења те трауме.

Кључне речи: Исидора Секулић, Ребека Вест, Први светски рат, индивидуално и колективно

Жене су током Првог светског рата биле активне како у домаћинствима које су саме водиле тако и као болничарке. Уз то, чиниле су већински део становништва које није директно учествовало у рату, и стога је њихов поглед на овај аспект рата непроцењив. Међу списатељицама које записују своја искуства свакодневног живота у периоду од 1914. до 1918. намећу се две ауторке – Исидора Секулић и Ребека Вест (Rebecca West) – а овај рад ће покушати да осветли специфичности њихове ратне прозе.

Примарни корпус рада чине два недовољно истражена наслова у опусима ових ауторки, збирка прича *Из прошлости* Исидоре Секулић и роман *Повратак ратника* Ребеке Вест, покушавајући да покаже на које се начине две списатељице односе према свакодневном животу обичних људи који не проводе ратне године на фронту. Фокусирајући се на позадину рата, обе проналазе упечатљиве јунаке који постају контраст митолошкој представи ратног хероја као јединог релевантног учесника рата. Било да се ради о јунацима који покушавају да се изборе за бољи квалитет живота или о онима који се боре против ратних траума, и Исидора Секулић и Ребека Вест нуде нов поглед на свакодневни живот грађана током Првог светског рата. Анализирајући две приповетке из збирке *Из прошлости* – „Суседи“ и „Весник“ – као и најбитније аспекте

романа *Повратак ратника*, рад покушава да истакне важност ових наслова у корпусу литературе која тематизује рат и да докаже изузетну важност искуства маргинализованих јунака и јунакиња који не учествују директно у рату.

Иако проводе ратне године далеко од фронта, њихова стварност снажно је обојена ратним искуством, а овај догађај постаје сила која усмерава њихов живот и будућност. Обе ауторке, међутим, уз описивање последица рата и његовог утицаја на живот не-војног становништва, посвећују пажњу и окружењу дома као простору утехе и опоравка од ратних искустава. Фронт и дом тако постају две супротстављене тачке у којима се одвија живот током рата, али такође ступају и у асоцијативну везу јер поједини јунаци који се налазе у једном простору размишљају о другом и својим искуства на фронту, односно код куће. Напослетку, мада настаје у различитим периодима, другачијим контекстима и услед различитих разлога, анализирана проза Исидоре Секулић и Ребеке Вест доказује универзалност утиска који Први светски рат рађа у свима који су га преживели, као и чињеницу да је он из корена променио свакодневицу не-војног становништва како српског тако и енглеског друштва, демонстрирајући свој разоран утицај чак и на оне који су били далеко од ратних сукоба и чији се живот чинио наизглед безбедан у ратној позадини.

Исидора Секулић

Мада тематизује Први светски рат само у збирци приповедака *Из прошлости* (1919), Исидора Секулић је незаобилазна фигура наше међуратне књижевности и ауторка чији се опус мора узети у обзир када се говори о овом тематском оквиру. Шест обимних прозних целина поменуте збирке покривају период од почетка XX века до последњих дана рата, описујући не само балканске ратове, мобилизацију 1914. године, Церску битку, повлачење преко Албаније и логор у Араду, већ и унутрашњи доживљај предратних и ратних догађаја из перспективе јунака. Директни описи битака су ретки, а ауторка приповеда из позиције становништва које рат гледа из позадине и о њему има посредна знања. Пошто је провела ратне године далеко од најстрашнијих борби, она сведочи животу у поробљеној домовини и свакодневном функционисању људи који нису на бранику отаџбине, те као припадник тог дела народа, приповеда њихову причу.

Вест о рату ју је дочекала, као већ примећену књижевницу, на опоравку од физичког и менталног умора узрокованог крхким здрављем и реакцијама Јована Скерлића на њене *Сапутнике* (1913) и *Писма из Норвешке* (1914). Његова реакција је

потпуно променила њен поглед на књижевност и навела је да промени приступ писању, посебно зато што јој он замера претерано инсистирање на сопственим искуствима и доживљајима, као и разилажење од историјског тренутка у ком се налази. Оптужена за мањак националне свести и егоизам, Исидора Секулић током и након рата припрема другачији рукопис којим одговара на Скерлићеве тврдње и проговара о националном поносу. Збирка *Из прошлости* појавила се годину дана по завршетку рата, али и поред добре рецепције, не доживљава успех других дела ове ауторке и касније се не штампа као засебан наслов. Међутим, она је битан део ауторкиног опуса, не само као корак између две фазе њеног рада – *прве*, белетристичке, коју чине и *Сапутници*, *Писма из Норвешке* и *Ђакон Богородичине цркве*, те *друге*, есејистичке² – већ и као белешка о једној специфичној групи јунака у једном специфичном историјском тренутку.

Тражећи нов тематско-мотивски опсег, различит од *Сапутника* и *Писама из Норвешке*, ауторка се усредсређује на оно што најбоље познаје и односе који су јој најближи, те пише о Србима у Војводини и Славонији и њиховим искуствима током рата. Ове приповетке карактерише детаљан поглед на узроке несугласица у мешаним срединама („Суседи“), став према Србији и српству („Шумановићи“, „Једна ноћ на Словенском југу“), интерпретација верских односа („Ка истом циљу“), размишљања о ратном стању код јунака чија свест познаје обе зарађене стране („Весник“) и тежња ка преласку у српску војску и животу у српској заједници („Одужен дуг“). Стога је и највећа вредност ове збирке, па и њена тематска окосница, заправо једна „аналитичка слика стања тог духа на почетку века“,³ односно „документ о времену и [...] специфична фаза еволуције идеја и стила“.⁴ Ауторка прави и искорак фокусом на специфичну групу ликова: у питању су историји непознати јунаци у чијој се судбини препознаје трагедија једног великог дела српског народа. Због њих ове приповетке постају „својеврсни репортажно-приповедачки записи о родољубљу често незнатих људи, о њиховим напорима и преображајима“⁵ и нешто много приземније и свакодневније од осталих делова њеног опуса који нагињу метафизичким дометима.⁶ Након езотеричних и метафизичких текстова који претходе овима, она сада ураћа у непосредну стварност, конкретне догађаје, коментарише садашњост и најновију прошлост, вративши се с путовања севером Европе у ратну стварност која ју је окупирала својом трагичношћу.⁷ Тиме збирка *Из прошлости* постаје својеврстан наставак „Питања“, епилошкој целини *Сапутника*, који говори о Балканским ратовима и њиховим жртвама, али ауторка нове приповетке надограђује искуством новог рата и новим темама које се из њега развијају. Овим текстовима у ретким случајевима фигурирају директне слике ратне стварности,

већ су оне ограничене на међуљудске односе (однос оца и сина у „Шумановићима“ и „Једној ноћи на Словенском Југу“, те пријатеља у „Суседима“, „Одуженом дугу“ и „Ка истом циљу“) или је рат описан као снажна сила која је већа од јунака и пресудно одређује њихов животни пут у свих шест приповедака. Ауторка одговара на историјски тренутак више но у своје две раније књиге, али то не чини на уобичајен начин – она подређује ратне теме свом уметничком сензибилитету и поетици, а не обрнуто, што Скерлић очекује од ње. Најзад, њене приповетке нису ни апотеоза, ни похвала, ни жал за жртвама, већ објективан поглед на рат, ослобођен каснијих историјских дешавања.⁸

Говорећи о војвођанским Србима, Исидора Секулић исказује висок ниво емпатије и поштовања према њиховој ситуацији и свакодневним проблемима. Проживевши младост у том окружењу, она је свесна позиције Србина који насељава сопствену домовину, али под туђом влашћу. Војвођани осећају анимозитет према Аустрији и Немачкој услед опресије која се манифестује на више нивоа (од малтретирања током верских празника, преко забране изражавања личног мишљења, до приморавања на војну службу) и то се примећује у свакој приповеци, због чега ови јунаци постају епитоми голготе живота под Аустријом и тзв. аустријског тренутка,⁹ како то дефинише приповетка „Једна ноћ на Словенском Југу“. Трагични потенцијал те опресије искоришћен је до крајњих граница зарад приближавања тешког живота у Војводини читаоцима, али он не служи као једноставна миметичка представа тадашњег живота, него поставка радње и оквир у којем почиње анализа приповедног текста. Живот под аустроугарском влашћу могао се сматрати видом ропства¹⁰ из којег српски народ, физички одвојен од домовине, није имао излаз, али у њему све више јача револт због такве ситуације. Први светски рат доноси могућност да тај револт израсте у нешто веће и конкретније, због чега се у ратном стању и жртвама проналази одређен смисао – поред свих страдања, рат је „неопходан за остварење националних циљева“,¹¹ и стога се протагонисти приповедака не либе да учествују у њему, али као део српске војске. Српска држава је део њихове прошлости, садашњости и будућности, и код јунака чију националну свест обликује туђин, на крају долази до преокрета: домољубље почиње да се буди и манифестује прво унутар затворене заједнице у Војводини, а касније и у четама српске војске у рату против Аустроугарске.

Овим текстовима фигурирају различите појаве које граде сложену заједницу свих представника потлачених група Срба под аустроугарском влашћу: од оних који су потпуно интегрисани у њу до оних који су изопштени и маргинализовани. Исидора Секулић представља неколико друштвених слојева и јунаке различитог имовинског

стања којима положај и животне прилике диктирају свакодневицу и однос према наметнутој власти. Управо због те ширине захвата на пољу карактеризације, збирка *Из прошлости* доноси информативан пресек живота у Војводини пре и током Првог светског рата на начин на који то не чине писци као што су Васиљев или Црњански, који се фокусирају на период након уједињења Војводине и Србије. Ниједна приповетка не почиње из истог угла посматрања стварности, те се међу протагонистима истичу разлике у погледу на аустријско-српске односе, вероватноћу избијања рата, анексиону кризу и друге теме. Тако, с једне стране, протагониста приповетке „Шумановићи“, потпуковник Иван Шумановић, истиче предности примирја, говори о предности туђинске власти и, премда осећа одређену љубав према завичају, свестан је да је Аустроугарска домовина. С друге стране, његов син Славко и јунаци других приповедака – газда Петар из „Суседа“, поп Која из „Ка истом циљу“ или бонвиван Добрица из „Одуженог дуга“, на пример – наслућују другачији исход затегнутих односа, потенцирају родољубива осећања према Србији и заговарају буђење националне свести. Из овог разлога се у свим приповеткама осећа раскорак између главних јунака, и виде се антиподи чији ставови дочаравају два тока свести Срба у Војводини, док они сами постају симболи борбе, односно покорвања. То су, сем у „Веснику“, где се нараторки супротставља слика српског војника повратника, увек мушки јунаци, и увек у паровима: газда Петар и газда Франц („Суседи“), Иван и Славко Шумановић („Шумановићи“), Добрица и неименовани сарајевски песник („Одужен дуг“), попови Која и Станко („Ка истом циљу“), те браћа Зоран и Милош Видаковић („Једна ноћ на Словенском Југу“). Ови парови евоцирају сукоб унутар српске заједнице и сваког српског војника који је на почетку рата наишао на дилему којој страни да се приклони.

Између протагониста појединачних приповедака може се пронаћи одређен број сличности и интертекстуалних веза (повезивање у парове, чињеница да су осветљени спољашњим догађајима, унутрашња превирања која их опседају),¹² али најважнија веза је промена која се рађа у њима под утицајем рата. Тематизујући ту промену, списатељица их посматра у више животних етапа и бележи пут који они прелазе од *почетка* текста (предратна опресија), преко *средњињих* епизода (буђење националног поноса и реакција на опресију), све до *завршних* сегмената (јунаци учествују у рату и акумулирају искуство). Ауторка, дакле, представља цео животни пут јунака од мира ка рату,¹³ а њено приповедање истовремено дочарава ликове с којима се „несрећна и несрећена историја нашег поднебља злурадо поигравала“ и натерала у борбу.¹⁴

Већ прва приповетка збирке, „Суседи“, репрезентативна је за однос Исидоре Секулић о грађанском становништву пре, током и након рата. Она тематизује међуљудске и међунационалне односе у Војводини пре рата, када је становништво различитих националности живело у стању делимичне колективне несвести, тј. несвесни разлика између њих, када су били „сви као један, а један као сви“.¹⁵ Ауторка се фокусира на свакодневицу двојице протагониста, газда Петра и газда Франца, представника српске и немачке заједнице, и њихов однос заснован на истовременом пријатељству и ривалству:

Вајкадашњи суседи, кућа уз кућу, натицали се, мало из невине комшијске, мало из намерне зависти, у вредноћи и у предузећима, радили као навијене машине, текли и збирали и дању и ноћу, и пре неколико година, у један исти дан, свукли обојица сељачко одело, и газда Петар отворио радњу и постао трговац, а газда Франц назидео млин и постао економ.¹⁶

Иако међу њима постоји уважавање и поштовање, њихово пријатељство је опрезно, њихови односи понекад затегнути и хладни, а у време политичких превирања и у „часовима политичких и националних расправа и деоба“, они постају разједињени и туђи. Но, и овакав нестабилан однос је уобичајен на почетку века у војвођанским заједницама и све међусобне шале се прећуткују јер протагонисти живе добро и богато, а кад је „човеку добро, лако му је и бити добар и опраштати“.¹⁷ Али, и поред те уљуљканости, приповетком провејава једна скривена доза анимозитета и опреза, као да приповедач покушава да припреми читаоце на неку трагичну промену која ће да измени дотадашњи поредак и оснажи ривалство међу јунацима. Та промена долази споља, с бечког двора, прогласом да ће се обележити „јубилејум тога и тога срећног догађаја у животу цара и узвишеног царског дома“,¹⁸ због чега ће власти међу поданицима монархије разделити хиљаде младица воћки које ће народ у будућности подсећати на тај догађај. Посадивши једну тик до дворишне оgrade свог суседа, и не рекавши му за своје намере, газда Франц сади и прву клицу непријатељства које јача годинама касније, док на сеоској томболи газда Петар не освоји саксију са царским орлом којој се Франц надао. Потајно завидевши један другоме на замењеним даровима, јунаци осећају да међу њима јача антагонизам: не само да Петар добија вредан дар са знаком Монархије, него и једна грана Францове крушке пролази кроз ограду у комшијско двориште и тамо доноси плод, што Петра наводи да ту грану сасече. После тога, суседи се више не друже као раније, а

њихов сукоб само је пример једног општег сукоба власти и српских грађана, о чему ауторка сведочи примером са свадбе на којој војска интервенише и укида знакове српства:

Али, кад су [сватови] стигли у варош, и већ се почели спремати да пођу на венчање, начини се лом. Упадоше жандарми, отеше барјак и почупаше гостима тробојке са рузмаринима. [...] Издирали се на домаћице и на распакану децу, псовали и вређали, и покупили и однели у варош гомилу пешкира и женских ручних радова са везеним изрекама из народних песама, пуно српских књига, све слике српских јунака и старијих и новијих владара, и одвукли у затвор, накнадно, и оног момка који је носио барјак, и српског учитеља.¹⁹

Ово није изолован догађај, нити је ван домета главног тока радње, већ је директно везан за протагонисте и додатно појачава ефекат нелагодности и међунационалне непријатности. Након тога настаје преврат и јача нелагодност код обе стране, те се вишедеценијска пријатељства прекидају, а јаз између Петра и Франца, као и њихових породица, расте. Ривалство и пријатељско зачикавање сада постаје отворен сукоб, што читаоце додатно шокира услед свих особина којима се истиче сличност два јунака на почетку приповетке.²⁰ Наредни догађаји – долазак новог нотароша, похрваћеног Немца, уместо Србина; уклањање свега српског из Петрове куће; несигурност и страх блиских пријатеља; претапање царске саксије у пећ да би се избегла казна због њеног поседовања; вести о тзв. велеиздајничком процесу у Загребу 1909. године, у који је укључен и Петров брат, и слично – рађају се из овог првог инцидента и додатно потцртавају раздор који кулминира на Бадњи дан када жандарми претурају Петрову кућу и хапсе га. Они истичу разлику између власти и обичног народа („Наше је да испуњавамо наредбе власти, а ваше је да се безусловно покоравате наредбама власти.“),²¹ чиме се предочавају нове разлике између Немаца и Срба које су у корену каснијих ратних сукоба. Газда Петар је оптужен за истицање српства, а као додатни докази изречени су крађа царске крушке и непоштовање царске саксије, што су, јасно је, само изговори да се српско становништво у Војводини додатно оптужи за мржњу према Аустроугарској. Тако приповетка „Суседи“, премда се не бави ратним временом већ периодом пре њега, представља не само свакодневицу грађанства, већ и увод у ратне сукобе, као и расветљава комплексну улогу пречанских Срба у њима. Она говори о „латентном зазирању од различитости, а потом и отвореном непријатељству у национално

мешовитим срединама у кризним временима“²² и потребна је ради адекватнијег разумевања поступака јунака који су ухваћени у раскораку између Србије као отаџбине и Аустроугарске као власти којој служе, те је и стављена на прво место у збирци као њен увод, оквир и симбол разарања који се изнова понавља у наредним приповеткама.²³

Наредна приповетка, „Весник“, неретко се истиче као најуспешнија у збирци *Из прошлости*, али и она која тематски, приповедно и симболички највише одскаче од осталих.²⁴ Уједно најкраћа и најкондензованија од свих шест целина, ова приповетка на моменте изгледа као да је истргнута из страница ратног дневника ауторке – присутни су и тачни датуми попут 13. јула и 9. августа, на пример – која се обраћа потпуно отворено, не скривајући своје активности у току окупације и мисли о рату. Овај текст је настао током избеглиштва, на основу списатељичиног личног искуства Сокобање, и стога се фокусира на приказивање „душевног стања некога ко је у позадини, немоћан да директно учествује и помогне“ у борби, премда има жељу за то.²⁵ Истовремено традиционална (блиска неким целинама *Сапутника*) и савремена (са снажним утицајем модернистичких елемената), приповетка „Весник“ је лични доживљај рата, пун аутобиографских елемената. Почетак приповетке је у *in medias res* маниру и доноси реакцију обичног народа на вести о објави рата и мобилизацији у јулу 1914, а прва два пасуса расту у један од најефективнијих почетака у нашој ратној приповеци:

Одмах после објаве о мобилизацији, бањски је живот на пречац учмао. Гости, може се рећи искључиво Београђани, јурнули су, још прве ратне ноћи, неко на војну дужност, неко што ближе пружи, неко рођацима и познаницима, а неко, онако, за одјеком престрављеног срца, и трагом својих првих, непромишљених мисли.

Јурило се и на коњима, и на воловима, и на магарцима, и на четири и на два точка, и пешке, и до срца дирљиво је било погледати те људе, жене, децу, пртљаг и стоку, које је први олуј Рата свитлао у тесну заједницу љубави и страха, а које ће можда већ други олуј Рата развитлати у хладне пределе вечитог растанка.²⁶

Хаос који настаје након објаве рата није непознат овом становништву и оно брзо заузима старе положаје и враћа се ратном животу: мобилизовани војници иду на положаје, а грађанско становништво започиње своју свакодневицу, скривајући се и не скрећући пажњу на себе. И док тече живот ван домета првих битака, Исидора Секулић јукстапонира два аспекта ратног деловања: објективну стварност пуну регрута, те лична

размишљања о природи рата и сећања на предратне године. На фону ове две равни одвија се приповетка у наизменичном смењивању онога што се *види* и онога што се *осећа*. Првој групи импулса припадају колоне војника који иду на положаје, мокри, уморни и већ у првим данима рата психички исцрпљени. Њихов морал је на високом нивоу и они су свесни шанси за победу („Бију се, и наши се добро држе.“), што признаје и нараторка: „А ако не победимо, ко да нас гази? Војска у којој се сваки други-трећи војник криво закleo. Војска чији морал нема ниједну светињу да спомене. Војска која заробљеним Словенима кидише да смрви слободне Словене“.²⁷ На другој страни је лични доживљај рата из перспективе жене која остаје у позадини – њој у мислима „искрсавају успомене из старог завичаја“²⁸ и она се присећа времена у којима народ живи као у приповеци „Суседи“: у мирољубивом односу, али уз одређену стрепњу и несигурност. Она наводи предратне ситуације које потенцирају буђење националне свести и однос Немаца и Срба, истичућу неравноправан положај потоњих, формирајући везу две приповетке и потенцирајући стање у којем војвођански Срби проводе период од Анексионе кризе до Првог светског рата. Нараторка постаје глас народа, и, иако наступа у првом лицу и блиска је ставовима саме ауторке, задржава аутономију и ауторитет неочекиваним приступом темама које обрађује: уместо да лamentsира над сопственом судбином и глорификује успехе војника, она не показује знакове патетике и претенциозности,²⁹ већ истовремено износи два паралелна тока радње. Наиме, десетак дана касније, две тематске равни приповетке спајају се у њеној шетњи природом: она покушава да среди мисли, али и коментарише како припремне борбе пре Церске битке и даље трају, те како не-војно становништво живи „механично и тупо“, без сазнања о развоју сукоба, и са минимумом вести. Њој се тада, скоро као у привиђењу, указује српски војник – „У опанцима, у суром, грубом оделу.“³⁰ – који, претпоставља се, иде са Цера, преко себе пребацивши сиво-плави аустријски шињел, „као голубије крило“, доказ победе и ратни плен који носи са собом. Протагонисткиња осећа шок, али и срећу, схвативши да је војник заправо весник победе. У том тренутку се спајају субјективна и објективна равна приповедања, а јунакиња, која сагледава и сопствена осећања и историјски тренутак, постаје свесна да је у питању преломни догађај на националном и глобалном плану који има потенцијал да постане један од најбитнијих у историји.

Премда приповетке збирке *Из прошлости* нису замишљене, а неретко ни изведене, онолико амбициозно као најпознатији текстови Исидоре Секулић, оне представљају битан део њеног књижевног рада и садрже исечке из живота цивилног становништва у позадини у рату, неочекиване односе који се формирају под присилом

ратних дешавања, па чак и исечке из биографије саме списатељице. Најважније, све приповетке пружају контекст за разумевање живота пречанских Срба, и начин на који њихова предратна свакодневица наилази на искушења и нападе аустријских власти. Оне такође садрже и одговор за разумевање подељености и незавидне ситуације у које је то становништво стављено прво 1908, а потом и 1914. године, и то је грађа која недостаје у корпусу наше ратне прозе. Стога је јасно да је Исидора Секулић прецизно приметила неистражен простор, и покушала да га попуни својим приповеткама, што и чини различито од Васиљева, Црњанског и других аутора из истог милеа.

Ребека Вест

Премда једна од плоднијих и креативнијих списатељица свог времена, активна на пољу књижевне критике, есејистике, путописа и прозе, Ребека Вест (Rebecca West) је и једна од најмање обрађених аутора међуратне епохе. Када се говори о њеном доприносу тематизацији Првог светског рата, мисли се на роман *Повратак ратника* (1918), једно од првих дела које обрађује пост-трауматски поремећај, првом делу ратне тематике које пише жена, те првом делу које свесно и намерно говори о последицама на ментално здравље учесника рата. У њему ауторка дотиче и друге тематске оквире – психоанализу, феминизам, однос друштвених сталежа – које други аутори не обрађују, па се не посвећује описивању рата и директних утицаја само на војнике, већ и на друштво као целину. Напослетку, она се поиграва приповедањем и фокализацијом, дајући примарни глас жени и женском искуству,³¹ те њена намера није да објасни утицај рата на мушкарце, него и на жене из њихових окружења које их чекају код куће. Сви ови елементи романа чине га сличним насловима који настају по окончању рата, али се он издваја од романа као што су *Госпођа Даловеј*, *Збогом оружје* или *Дневник о Чарнојевићу* јер спаја више нетипичних ратних тема у један кохерентан текст са јасно израженом поруком о положају свих чланова друштва током рата. Роман доживљава позитивну рецепцију, али пада у заборав критике која се усмерава на ауторкина каснија дела.

Поетику и опус ове ауторке одређује њен приватни живот, али и њен однос према позицији жене у савременом друштву, што касније доводи до феминистичког аспекта њене прозе. Овај елемент њеног живота и рада појавио се још у младости, будући њено интересовање на више нивоа – као друштвена појава, политички чин, тежња за равноправношћу полова и поетичка одредница књижевног стваралаштва активних списатељица – и наводећи је да се укључи у политички и друштвени живот заједнице

којој припада. То чини придруживши се покрету сифражеткиња и заговарајући феминистичке идеје целог живота. Своје незадовољство и активизам није изражавала само протестима, већ и путем књижевности, оштро нападајући ауторе који немају разумевања за борбу за еманципацију жена или су представљали жене на негативан и пежоративан начин.³² Независне јунакиње видљиве су још у роману *Повратак ратника*, док у наредним делима достижу свој пун потенцијал. Њени ставови о проблемима жена у затвореном и инхибираном друштву привлаче широк круг читалаца, али је у сржи свих текстова којима изражава свој феминистички поглед тежња за идејама које жели да обликује и представи на нов, упечатљив и релевантан начин.³³

Ауторка сматра Први светски рат за пресудни догађај XX века и вододелницу након које ништа неће остати исто.³⁴ Њен живот током рата подељен између тежње да преживи, настојања да спасе живот свог сина, те покушаја да се оствари као списатељица. Оваква позиција објашњава зашто је баш овај ратни сукоб за њу пресудни догађај целог века, али и зашто у својим делима описује промене које настају након краја рата. Те промене видљиве су у понашању људи, њиховом новом ставу према животу, опхођењу према својим ближњима, али и рецепцији књижевности и уметности. Тако, на пример, у есеју “The Dead Hand” из збирке есеја *Ending in Earnest: A Literary Log* (1931), она тврди да постоји јаз између младих и старих писаца и читалаца који се додатно продубио након рата,³⁵ док у априлу 1952. говори да се слаже са ставом Гилберта Марија (Gilbert Murray) који истиче да је најстрашнија последица Првог светског рата „губитак саосећања“³⁶ који се види и у књижевности. Тај губитак саосећања је наводи да истражује нове теме и испита како функционише ново друштво, те да се након новинарске и критичарске каријере потпуније посвети прози којом ће, бар у првим насловима, доминирати специфичан тип јунакиње која се непрестано сећа свог детињства и младости и чија симболичка вредност расте из романа у роман.³⁷ Та јунакиња добија свој прототип у првом роману ауторке, у чему се крије још једна додатна вредност тог наслова у њеном опусу.

У роману *Повратак ратника*, Ребека Вест пише о женама које стрепе за животе својих мужева на фронту, те о искуству слушања и прихватања вести са ратишта међу онима који су остали код куће. Такође, она посматра и бележи повратак из рата оних који се враћају са психичким траумама и сећањима на рат која их не напуштају. Стога је ово аутентично ратно дело које, иако не описује непосредна ратна страдања, говори о последицама на све слојеве друштва, и зато представља вредан допринос тематизацији рата у енглеској књижевности. Он отвара теме које су касније обрађивали Вирџинија

Вулф и други аутори, те Ребека Вест, објављујући га док рат још траје, антиципира и најављује касније ауторе који постижу бољу критичку оцену и стварају познатија дела.

Роман се одвија у интеракцији Кристофера Болдрија, повратника из рата, са три жене које учествују у његовом повратку у друштво – супруга Кити, неостварена љубав Маргарет и рођака Џени – док је последња од њих наратор и главни фокализатор радње. Она је на почетку само посматрач који нема активну улогу нити утиче на ток радње, те је тако слична публици која чита текст. Џени читаоцима предочава своје мисли и запажања других јунака, толико адекватно и прецизно да се долази до закључка да она, мада није свезнајући приповедач, јесте „свеприсутна“ и стога зна „шта други ликови осећају мада то не кажу“.³⁸ Ипак, њена улога јача како роман тече, и она се претвара у активног учесника радње који нагони друге јунаке на покрет и решавање проблема. Разлози за овакву улогу постају јасни када се зна да је Кристофер практично пасиван током целог романа: у његовом првом делу је ван земље, опорављајући се од повреде на француском фронту, док у другом пати од амнезије, те је и даље онемогућен да учествује у догађајима који се одвијају. Стога Џени добија улогу наратора који читаоцима прво описује ситуацију пре повратка ратника у Енглеску, да би касније постала глас који вокализује његово искуство, пошто он није у могућности да то учини сам.³⁹ Отуд долази до промена у приповедању које више није линеарно, већ скоковито и импресионистичко,⁴⁰ потенцирајући модернистичке елементе у роману и промене које настају у његовом рукопису, као и утицај ратних искустава повратника и њихових породица на процес писања дела.

Уз то, овај роман има истакнуто место у опусу ове списатељице и генерације којој припада као претеча најпознатијих дела о Првом светском рату и дело које спаја тему ратне трауме са мотивом повратка ратника који је толико присутан у послератној књижевности да управо фигура повратника спаја фикцију и стварност на најснажнији могући начин.⁴¹ Већина протагониста овакве прозе пати од физичких или менталних траума, и у њиховом опоравку и навикавању на поратну свакодневицу се заправо увиђа континуитет рата и чињеница да се он није завршио у новембру 1918, већ да и даље траје, нарочито за оне који су у њему изгубили спокој и унутрашњи мир. *Повратак ратника* је управо такав ратни роман, дело које не описује ратну стварност и не доноси непосредне сцене страдања, већ потенцира ефекат рата и жал за тиме што се он уопште десио.⁴² Због тога је овај роман „супериоран пример вештине“⁴³ писања о једној теми која је близу тога да се претвори у опште место, али је Ребека Вест обрађује адекватно и

умешно, и стога избегава патетику и спаја више различитих тематских равни и иновативних идеја.⁴⁴

Траума од које пати протагониста романа није физичке природе, нити се ради о сећањима на рат због којих он не може да настави живот. Сасвим супротно, у питању је амнезија због које се он не сећа последњих деценију и по свог живота, и након напада у којем је рањен, он се враћа у прошлост и наставља да живи као да се ништа ново није десило претходних петнаест година. Ова врста повреде је честа и буди интересовање код читалаца као једна од необичнијих и скривенијих последица ратног учешћа. За разлику од прозе која тематизује јунаке са јасним и очигледним физичким повредама које изазивају реакцију околине, Кристоферова повреда је мање приметна и он расте у „симбол свих мушкараца који су доживели трауме у рату“.⁴⁵ Ово подстиче активније читање и публика заузима позицију посматрача радње који покушава да дође до решења проблема и на потпунији начин разуме дело пред собом. Њихову пажњу додатно продубљује чињеница да Ребека Вест не приказује повреду јунака експлицитно, већ даје разговор три јунакиње и писмо Кристоферовог рођака Френка који га први затиче у стању измењене свести, чиме се открива да је јунак није физички рањен, већ да је његова повреда психичке природе, те да он пати од контузионог шока и амнезије. Ауторка не описује његову повреду, већ читаоци о њој дознају индиректно и непотпуно, чиме се њихово учешће у роману доводи на виши ниво јер морају да активније приступе процесу читања. Тако се потенцира емотивно и ментално искуство рањеника уместо физичког,⁴⁶ те Ребека Вест тиме што алудира на извор трауме уместо да га опише само помера симболичко средиште романа са питања о томе шта се десило на анализу тога како повреда утиче на живот Кристофера и његове околине. Такође, ово појачава улогу Цени као приповедача јер се једино из њене реконструкције догађаја може наслутити шта се заиста дешава Кристоферу, или макар шта штампа пласира као једну од могућих варијанти трагичних догађаја.⁴⁷

Међутим, уместо да описује колико је његов живот након повреде неподношљив, Ребека Вест покушава да читаоцима објасни узрок трауме протагонисте, а у његовом процесу опоравка се крије и једна од највећих иновација романа *Повратак ратника*: мотив психоанализе као разумевање узрока Кристоферових проблема. Но, иако се роман може сматрати „прозном елаборацијом Фројдове теорије трауме“,⁴⁸ у аутопоетичком тексту из 1982, ауторка објашњава да га она није замислила у том кључу: „За почетак, прича се оформила у мојој глави средином 1915. године, а била је претворена у рукопис, не рачунајући ситне детаље, недуго након тога; у то време, мање од један посто

интелектуалаца у Лондону, или представника других класа друштва, чуло је за психоанализу.⁴⁹ Њена намера је, дакле, да једноставно опише амнезију као једну од могућих последица ратног учешћа, а све то на основу искуства војника који се брзо након почетка рата почињу враћати са ратишта са сличним последицама. Тако она већ 1914. открива „један од првих случајева амнезије до којих је рат довео“,⁵⁰ а касније открива и друге пацијенте који губе памћење након физичких повреда, и тако долази до грађе за роман. У то време психоанализа постаје све популарнија, и док је роман напоскон објављен, три године касније, тај метод постао је присутан у свести савремених људи. Међутим, мада је она једна од првих енглеских аутора који истражују креативне могућности теорије психоанализе,⁵¹ овај мотив за њу није међу најбитнијим елементима радње, него тек начин да оствари један од својих примарних циљева – да покаже међусобне односе својих четворо јунака из визууре Џени као приповедача. На пример, пошто не може да говори из перспективе Маргарет, која је једина која схвата да је за Кристофера боље да поврати памћење него да живи у прошлости, искључиви начин да ауторка дочара читаоцима шта она мисли јесте у разговору Маргарет са неким вишим ауторитетом. Зато Ребека Вест уводи лик доктора Гилберта Андерсона, психоаналитичара који је много више од оних „старомодних стручњака за нерве који су само помињали млеко и јаја и масажу“,⁵² и који је покретач разрешења радње у ког се уздају Маргарет, Кити и Џени. Доктор није примарна личност романа, већ средство којим се долази до његовог краја и он не приступа хипнози – назива је „варљивим триком“ – већ иде другим путем и покушава да открије узрок губитка сећања. Најзад се открива да је корен тога губитак детета, што ни Кити ни Кристофер нису преболели, чиме се отвара тема психичких траума које се јављају у периоду пре и током Првог светског рата, што издваја *Повратак ратника* из корпуса дела која тематизују овај рат. Кристофер тако постаје симбол свих ратника са психичким повредама који покушавају да пронађу своје место у свету у којем за њих нема места.

Ребека Вест у роману *Повратак ратника* успева да на објективан и књижевно релевантан начин дочара дубину менталних проблема са којима се срећу повратници са фронта – нарочито они који губе памћење – као и тешкоће које море оне који их чекају код куће. Она не описује рат опсежно и детаљно, али успешно дочарава овај глобални сукоб и доба након њега. Својим селективним односом према ратним темама, Ребека Вест истовремено ствара атипично ратни и атипично модернистички роман који има одређених сличности са делима која се објављују одмах након завршетка рата, али и успева да оде корак даље од њих. Када се њен рад посматра у овом контексту, јасно је

да је реч о списатељици која доноси нове нивое значења у дела која описују Први светски рат, прожимајући ратне теме са онима које се тичу позиције жена у друштву, психоанализе, утицај рата на војно и не-војно становништво, али и лечење ратних траума, што је оквир који касније постаје популаран у корпусу ратне књижевности. Из ових разлога је Ребека Вест незаобилазна фигура ратне струје у енглеској књижевности и ауторка чији се допринос потпунијем разумевању свих импликација које рат има на различите слојеве и класе друштва не сме игнорисати.

***

Иако не једине списатељице које тематизују Први светски рат у прози – вреди поменути, пре свих, и Милицу Јанковић и Вирџинију Вулф – Исидора Секулић и Ребека Вест обрађују ову тему на истовремено различит и комплементаран начин. Фокусирајући се и на војни и на не-војни свет, обе теже свеобухватном приказу ратних година и успевају да створе дела која, премда нису најистакнутија у њиховом опусу, и те како имају своју вредност. Било да се ради о приказу судбине појединаца који представљају народ или пак о јунацима који су представници универзалних ратних судбина, и Исидора Секулић и Ребека Вест успешно повезују лично и колективно, творећи прозу која говори о мање запаженим аспектима Првог светског рата и допуњује књижевну грађу у овом пресудном историјском догађају.

Када се ратно стваралаштво ове две ауторке доведе у компаративни однос, долази се до неколико закључака. Наравно, најбитнија разлика између збирке *Из прошлости* и романа *Повратак ратника* увиђа се у третману појединаца који су примарне жртве Првог светског рата. Исидора Секулић даје детаљнији контекст њихових живота пре, током и после рата, покушавајући да прикаже своје јунаке не само као ратнике или посматраче ратних дешавања, већ као историјски релевантне и утемељене личности којима је овај рат тек један од пресудних догађаја у животу. Ово се најјасније види у приповеткама „Суседи“, „Шумановићи“ и „Одужен дуг“, чија радња и почиње присећањима на време пре 1914. и наставља се у годинама након рата. Због тога се може наслутити да њена намера овом збирком није једноставно приказивање ратних незгода једног одређеног дела српског народа, већ се ради о програмском наслову који је настао услед списатељичине потребе да се искаже (и) као национално освешћена ауторка са дубинским схватањем предисторије и ширег контекста Првог светског рата. Са друге стране, Ребека Вест се у свом роману најмање посвећује Кристоферу Болдрију и, премда

је он једини јунак са директним искуством рата иза себе, он није примарни протагониста романа *Повратак ратника*, као ни његов примарни приповедач или фокализатор. Слично роману *Војникова награда*, првенцу Вилијама Фокнера из 1926. године, Кристофер је само покретач радње и њено симболичко средиште, али не и тематска окосница дела – уместо да описује његову судбину рањеног повратника, Ребека Вест говори о женама које га окружују, односно о *последицама* рата уместо само о његовим *исходима*. Она даје глас ликовима који су обично ућуткани у корпусу ратне прозе – што у збирци *Из прошлости* није увек случај – и стога њене јунакиње могу да се изразе богатије и потпуније него у делима других аутора истог периода. Идући од личног ка колективном, ова енглеске списатељица успева да одједном дочара искуства неколико категорија друштва погођеног ратом, али, за разлику од Исидоре Секулић, не одлази у будућност и не говори о поратном времену. Ипак, међу ове две ауторке се може приметити и значајан број сличности у третману Првог светског рата у прози: обе одлазе корак даље од уобичајених ратних прича, фокусирајући се на нетипичне ратне судбине и ликове који се својом живописношћу намећу као књижевно релевантни. Такође, оне изостављају типичне топове ратне прозе и смештају своје наративе у алтернативни простор и атмосферу куће, заједнице, цркве, породице, и сл. Најзад, обе успевају да створе дела која се читају као вишеструко атипична за њихов опус – било да се ради о темама, наративном приступу, идеолошким одредницама или поетичким оквирима – и која се разликују од романа и приповедака које су настале пре или после ова два наслова. Први светски рат представљао је битан догађај у животима Исидоре Секулић и Ребеке Вест, и оне га у збирци *Из прошлости* и роману *Повратак ратника* тематизују на уверљив, успешан и аутентичан начин, наметнувши се као једне од најбитнијих ауторки које тематизују овај догађај у међуратном периоду.

---

¹ Рад је настао као део истраживања приликом израде докторске дисертације под насловом „Тематизација Првог светског рата у српској и англоамеричкој прози од 1914. до 1940: компаративна анализа“ и под менторством проф. др Владимира Гвоздена на Филозофском факултету у Новом Саду.

² Славица Гароња-Радованац, „Ратна проза Исидоре Секулић“, *Исидоријана* бр. 12–14 (2003/2008): 70–71.

³ Исто, 71.

⁴ Анђелка Мијатовић, „Из прошлости Исидоре Секулић“, *Књижевна историја* бр. 59 (1983): 378.

⁵ Славко Леовац, *Књижевно дело Исидоре Секулић* (Београд: Вук Караџић, Југославијапублиц, 1986), 80–81.

⁶ Снежана Башчаревић, „Иманентна поетика Исидоре Секулић“, *Зборник радова Учитељског факултета Призрен-Лепосавић*, књ. 10 (2016): 39.

⁷ Исто, 43.

-
- ⁸ Годор Манојловић, „Исидора Секулић: *Из прошлости*“, Дан бр. 9–10 (1919): 172.
- ⁹ Исто, 172.
- ¹⁰ Башчаревић, нав. дело, 45–46.
- ¹¹ Јелена Милинковић, „Рат као тема у српској периодици и књижевности почетком XX века: ‚Жена‘, ‚Српски књижевни гласник‘ и ратна проза Милице Јанковић и Исидоре Секулић“, Књиженство бр. 3 (2013), <http://www.knjizenstvo.rs/sr-lat/casopisi/2013/zenska-knjizevnost-i-kultura/rat-ka-tema-u-srpskoj-periodici-i-knjizevnosti-pocetkom-xx-veka-zena-srpski-knjizevni-glasnik-i-ratna-proza-milice-jankovic-i-isidore-sekulic> (приступљено 1. 12. 2020).
- ¹² Мијатовић, нав. дело, 370.
- ¹³ Леовац, нав. дело, 75.
- ¹⁴ Мијатовић, нав. дело, 370.
- ¹⁵ Исидора Секулић, *Из прошлости* (Сарајево: И. Ђ. Ђурђевић, 1919), 3. Како је збирка доживела само једно издање, у њој се проналазе разилажења са актуелним правописом, те ће се приликом навођења цитата из ње те несугласице исправити.
- ¹⁶ Исто, 4–5.
- ¹⁷ Исто, 6.
- ¹⁸ Исто, 7.
- ¹⁹ Исто, 23–24.
- ²⁰ Мијатовић, нав. дело, 370.
- ²¹ Секулић, нав. дело, 37.
- ²² Гароња-Радованац, нав. дело, 75.
- ²³ Исто, 77.
- ²⁴ Исто, 85; Манојловић, нав. дело, 172; Леовац, нав. дело, 75.
- ²⁵ Гароња-Радованац, нав. дело, 86.
- ²⁶ Секулић, нав. дело, 41.
- ²⁷ Исто, 45.
- ²⁸ Исто, 45.
- ²⁹ Гароња-Радованац, нав. дело, 86.
- ³⁰ Секулић, нав. дело, 58.
- ³¹ Одређени делови искуства јунакиња романа настају на основу искуства саме ауторке: „Острво Манки, на ком су Маргарет и Крис срећни, одговара месту на коме су ауторка и њен љубавник, Х. Џ. Велс, били најсрећнији. Занимљивије од тога јесте да је психијатар који успева, али само уз помоћ Маргарет, да излечи Крису, у ствари ‚разиграни портрет‘ самог Велса“. Биљана Дојчиновић, „Повратак Ребеке Вест“, Књиженство бр. 4 (2014), <http://www.knjizenstvo.rs/sr-lat/casopisi/2014/zenska-knjizevnost-i-kultura/povratak-rebeke-vest#gsc.tab=0> (приступљено 1. 12. 2020).
- ³² Видети: Ана Коларић, „Темељи феминистичке критике: рани радови Ребеке Вест“, у *Под, модерност и еманципација: уредничке политике у часописима ‚Жена‘ (1911–1914) и ‚The Freewoman‘ (1911–1912)* (Београд: Фабрика књига, 2017), 8; те Ана Коларић, „(Раз)говор о књижевности и феминизму: ране критике Ребеке Вест (1911–1912)“, Књиженство бр. 4 (2014), <http://www.knjizenstvo.rs/sr-lat/casopisi/2014/zenska-knjizevnost-i-kultura/raz-govor-o-knjizevnosti-i-feminizmu-rane-kritike-rebeke-vest-1911-1912#gsc.tab=0> (приступљено 1. 12. 2020).
- ³³ Harold Orel, *The Literary Achievement of Rebecca West* (New York: Palgrave Macmillan, 1986), 6–7.
- ³⁴ Овај став је најочигледнији у полу-аутобиографском роману *The Fountain Overflows* из 1956, где она сваљује кривицу на политичаре који пре избијања рата сматрају да поједине европске земље неће почети рат само да би оствариле финансијску добит и учврстиле моћ. Иако нису злонамерни, већ само наивни, такви политичари дозвољавају да дође до рата и катастрофалних последица. Orel, нав. дело, 122–123.
- ³⁵ Исто, 46.
- ³⁶ Rebecca West, *Selected Letters of Rebecca West*, Editor Bonnie Kime Scott (New Haven: Yale University Press, 2000), 258.
- ³⁷ Orel, нав. дело, 121–122; 123–124; 133.
- ³⁸ Дојчиновић, нав. дело.

---

³⁹ Emily R. Hershman, "Rebecca West's *The Return of the Soldier*: Analyzing the Interrelationship of Male and Female Traumas". *Inquiries Journal/Student Pulse* No. 3, Issue 3. <http://www.inquiriesjournal.com/a?id=398> (приступљено 1. 11. 2020)

⁴⁰ Дојчиновић, нав. дело.

⁴¹ Hershman, нав. дело; Trudi Tate, *Modernism, History and the First World War* (New York: Manchester University Press, 1998), 96.

⁴² Sam Jordison, "The Return of the Soldier: An Incendiary, Formidable Debut", *The Guardian*, 12 June 2018.

⁴³ Orel, нав. дело 124.

⁴⁴ Неке од ових идеја је Вест, мање или више успешно, унела и у своја наредна дела, али, како се види у писму упућеном својој средњој сестри Винифред из јануара 1929, док је писала роман *Harriet Hume*, увек се враћала свом првом роману са свешћу о иновацијама у њему. West, 2000, нав. дело, 110.

⁴⁵ Jessica Meyer, "'Not Septimus Now': Wives of Disabled Veterans and Cultural Memory of the First World War in Britain", *Women's History Review* Vol. 13, No. 1 (2004): 129.

⁴⁶ Cristina Pividori, "Eros and Thanatos Revisited: The Poetics of Trauma in Rebecca West's *The Return of the Soldier*", *Atlantis* No. 32, Issue 2 (2010): 90–91.

⁴⁷ Hershman, нав. дело.

⁴⁸ Pividori, нав. дело, 91.

⁴⁹ Rebecca West, "On *The Return of the Soldier*", *Yale University Library Gazette* Vol. 57, No. 1 (1982): 67.

⁵⁰ Исто, 67.

⁵¹ Orel, нав. дело, 127.

⁵² West, 1982, нав. дело, 68. Овај лик је још један аспект романа који приближава прозу ове ауторке списатељицама са којима се најчешће доводи у везу, Шарлот Гилман и Вирџинија Вулф. У делима *Повратак ратника*, *Госпођа Даловеј* и „Жути тапет“, оне именују лекаре који лече њихове протагонисте, изражавајући став да је оно што се дешава у сва три дела синегдохално и да један лекар стоји „за све из своје бранше“ (Дојчиновић, нав. дело), чиме се постиже оштра критика лекарске професије у време када лекари не лече своје пацијенте на адекватан начин или их уопште не схватају озбиљно.

Литература

Башчаревић, Снежана. „Иманентна поетика Исидоре Секулић“. Зборник радова Учитељског факултета Призрен-Лепосавић, књ. 10 (2016): 31–48.

Вест, Ребека. *Повратак ратника*, превела Оливера Поповић. Бања Лука: Бесједа, 2005.

Гароња-Радованац, Славица. „Ратна проза Исидоре Секулић“. Исидоријана бр. 12–14 (2003/2008): 69–103.

Дојчиновић, Биљана. „Повратак Ребеке Вест“. Књиженство бр. 4 (2014). <http://www.knjizenstvo.rs/sr/casopisi/2014/zenska-knjizevnost-i-kultura/povratak-rebeke-vest#gsc.tab=0> (приступљено 1. 12. 2020).

Коларић, Ана. „(Раз)говор о књижевности и феминизму: ране критике Ребеке Вест (1911-1912)“. Књиженство бр. 4 (2014). <http://www.knjizenstvo.rs/sr-lat/casopisi/2014/zenska-knjizevnost-i-kultura/raz-govor-o-knjizevnosti-i-feminizmu-rane-kritike-rebeke-vest-1911-1912#gsc.tab=0> (приступљено 1. 12. 2020).

Коларић, Ана. „Темељи феминистичке критике: рани радови Ребеке Вест“. У *Род, модерност и еманципација: уредничке политике у часописима ‚Жена‘ (1911–1914) и ‚The Freewoman‘ (1911–1912)*. Београд: Фабрика књига, 2017.

Леовац, Славко. *Књижевно дело Исидоре Секулић*. Београд: Вук Караџић, Југославијапублик, 1986.

Манојловић, Тодор. „Исидора Секулић: Из прошлости“. Дан бр. 9–10 (1919): 170–172.

Мијатовић, Анђелка. „Из прошлости Исидоре Секулић“. Књижевна историја бр. 59 (1983): 369–379.

Миљинковић, Јелена. „Рат као тема у српској периодици и књижевности почетком XX века: ‘Жена’, ‘Српски књижевни гласник’ и ратна проза Милице Јанковић и Исидоре Секулић“. Књиженство бр. 3 (2013). <http://www.knjizenstvo.rs/sr-lat/casopisi/2013/zenska-knjizevnost-i-kultura/rat-ka-tema-u-srpskoj-periodici-i-knjizevnosti-pocetkom-xx-veka-zena-srpski-knjizevni-glasnik-i-ratna-proza-milice-jankovic-i-isidore-sekulic> (приступљено 1. 12. 2020).

Секулић, Исидора. *Из прошлости*. Сарајево: И. Ђ. Ђурђевић, 1919.

Hershman, Emily R. “Rebecca West’s *The Return of the Soldier*: Analyzing the Interrelationship of Male and Female Traumas”. *Inquiries Journal/Student Pulse* No. 3, Issue 3. <http://www.inquiriesjournal.com/a?id=398> (приступљено 1. 11. 2020).

Jordison, Sam. “*The Return of the Soldier*: An Incendiary, Formidable Debut”. *The Guardian*, 12 June 2018.

Meyer, Jessica. “‘Not Septimus Now’: Wives of Disabled Veterans and Cultural Memory of the First World War in Britain”. *Women’s History Review* Vol. 13, No. 1 (2004): 117–138.

Orel, Harold. *The Literary Achievement of Rebecca West*. New York: Palgrave Macmillan, 1986.

Pividori, Cristina. “Eros and Thanatos Revisited: The Poetics of Trauma in Rebecca West’s *The Return of the Soldier*”. *Atlantis* No. 32, Issue 2 (2010): 89–104.

Tate, Trudi. *Modernism, History and the First World War*. New York: Manchester University Press, 1998.

West, Rebecca. “On *The Return of the Soldier*”. *Yale University Library Gazette* Vol. 57, No. 1 (1982): 66–71.

West, Rebecca. *Selected Letters of Rebecca West*. Editor Bonnie Kime Scott. New Haven: Yale University Press, 2000.

Dragan Babić
draganb.com@gmail.com
Independent Researcher

<https://doi.org/10.18485/knjiz.2020.10.10.2>

UDC: 821.163.41.09-32 Секулић И.
821.111.09-31 Вест Р.
Original scientific article

World War One and the Everyday Life of Citizens in the Fiction by Isidora Sekulić and Rebecca West

This article analyzes a collection of short stories *Iz prošlosti* [*From the Past*] by Isidora Sekulić and Rebecca West's novel *The Return of the Soldier*, trying to show how they describe the civil society during World War I. As women who are not actively participating in the battles, both authors spend the war in their respective civil societies and examine how different social groups perceive this historical event. In the end, both of them focus on distinguishable characters who grow to become the representatives of the entire generation, thus combining the individual and collective. Isidora Sekulić's short stories thematize the life of Serbs in Vojvodina and their wartime transition from oppression to liberation, which makes the collection *Iz prošlosti* an important part of not just her literary engagement, but the entire corpus of the Serbian prose that speaks of this war. On the other hand, Rebecca West's novel analyzes feminine experience of the war and the everyday life far away from the front, but also introduces the topic of psychological trauma as a consequence of the war and psychoanalysis as a way to deal with that trauma.

Keywords: Isidora Sekulić, Rebecca West, World War I, individual and collective